

Польовій карпатській практиці 25 років (підсумки природничо-географічних досліджень)

Олександр О. Галаган , Ольга В. Ковтонюк , Наталія П. Корогода ,
Тетяна М. Лаврук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

25 years of the Carpathian field practice (results of natural geographical research)

Oleksandr O. Halahan, Olga V. Kovtoniuk, Nataliia P. Korohoda, Tetiana M. Lavruk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine

ABSTRACT

The article highlights the history and features of field practices, which have been held for 25 years at the training base “Yasinya” of Taras Shevchenko National University. The base is located in the valley of the Chorna Tysa River - a tributary of the Tysa River (Ukrainian Carpathians). The main routes of practice are laid out in the upper reaches of the Chorna Tysa basin and the surrounding mountains. Landscapes and geomorphological objects and processes available for study and observation during the passage of these routes are described. The results of natural-geographical research carried out during educational practices are generalised and perspective directions of development of this territory are proposed.

KEYWORDS

Educational field practice, Faculty of Geography, the educational base of KNU “Yasinya”, Ukrainian Carpathians, landforms and landscapes studies

Однією з найцікавіших пізнавальних сторінок у навчальному процесі студентів географів є польові практики. Особливо важливою для майбутніх фахівців у галузі наук про Землю є карпатська практика, що проводиться після другого курсу і дає можливість детально ознайомитися з природними та культурними ландшафтами гірських територій. Для багатьох студентів з рівнинних областей України це знайомство відбувається вперше.

Проведення польових досліджень в Українських Карпатах стало можливим завдяки передачі у 1993 році навчально-наукової бази «Ясиня» географічному факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де вже влітку наступного року в долині Чорної Тиси розпочалися польові практики студентів-географів, що тривають без перерви понад чверть сторіччя.

Навчально-наукова, а з 2019 року Навчальна база польових географічних практик «Ясиня» розташована у Рахівському районі Закарпатської області, на території Чорнотисянського лісництва, поблизу місця злиття річок Чорна Тиса та Апшинець і струмка Великий Ведмежий. Навчальні маршрути проходять як по долинах річок і струмків басейну Чорної Тиси, так і по його вододілах – Братківським хребтом (хр. Чорна Полонина) на півночі і відрогами Свидовецького масиву на заході та півдні. (рис. 1).

Немає достеменних відомостей про час побудови та призначення будинку, у якому зараз розташований стаціонар (рис. 2).

Зображення будівлі бази зустрічається на чехословацьких та угорських поштових листівках, виданих у період з 1918 по 1945 роки, де вона позначена як державна лісничівка «Апшинець» (рис. 3) та на раритетних аматорських фотографіях (рис. 4).

Унікальне розташування будинку у долині р. Чорна Тиса з доступним виходом на оточуючі хребти – Братківський та Свидовець, відносна віддаленість від населених пунктів та наявність під'їзної дороги зумовили його подальше використання. Так, вже у 1948 р. тут почала діяти навчально-наукова база географічного факультету Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова. Власне з цього часу розпочинається історія стаціонарних природничих досліджень цієї території. За архівними матеріалами тут проводилися польові навчальні геолого-геоморфологічні та геоботанічні практики. Паралельно з навчальною роботою викладачі з року в рік робили і регулярні спостереження за розвитком рельєфоутворюючих процесів та їх наслідками. У літературі описані результати багаторічного інструментального спостереження за рухом пісковикових брил на схилі Ворожецького кару, динамікою акумулятивних форм у руслах річок, задокументоване сходження селою з полонины Татул в долину Апшинця (1954 р.)

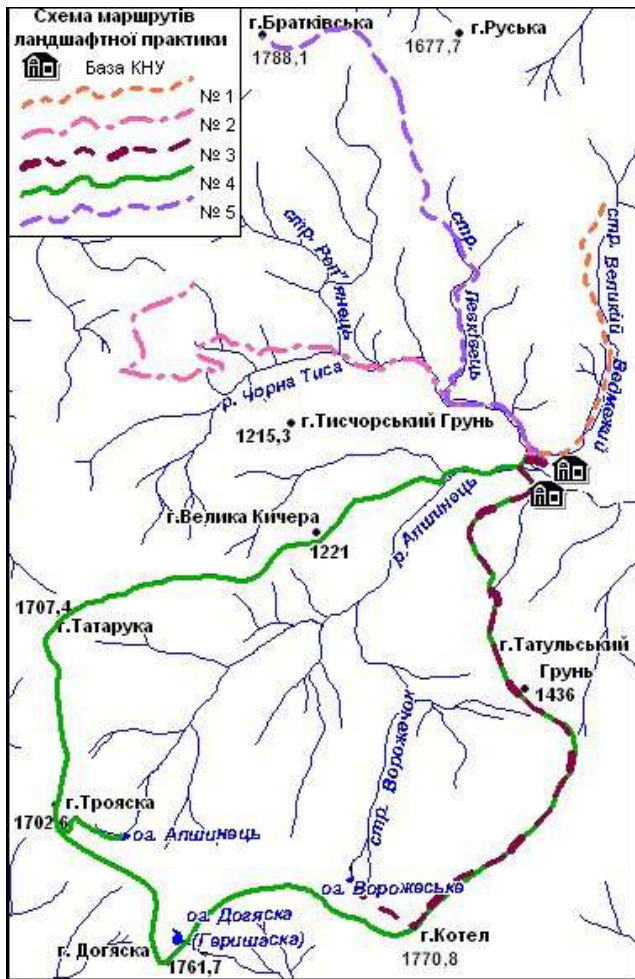

Рис. 1. Схема основних маршрутів (Оліінок, 2016).

тощо. Підсумки цих досліджень представлені у роботах «Геолого-геоморфологіческая практика в Карпатах» (1972 р.) та «Геоморфология осевой зоны Восточных Карпат» (1981 р.) під редакцією д. геогр. н., проф. Г. С. Ананьєва.

Починаючи з 1994 р., база «Ясиня» стала місцем проведення навчальних польових професійно-орієнтованих практик в умовах гірських територій для студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Керівництво

Рис. 2. Сучасний вигляд будівлі бази. Фото: Корогода Н.

першою практикою здійснювали викладачі факультету В. О. Гуцал та Л. Л. Малишева (рис. 5).

У різний час протягом 25 років влітку та взимку тут проводилися навчальні практики з геоморфології, ландшафтознавства, мікрокліматології, метеорології, гідрології, туризму, соціально-економічної географії, геодезії та топографії. За цей час у забезпеченні проведення практики брали участь майже 70 викладачів та аспірантів факультету.

Загальне керівництво літньою практикою, інколи поєднуючи його з проведенням спеціалізованої частини, у різний час здійснювали: Л. Л. Малишева, В. О. Гуцал, В. І. Огородніков, О. О. Комлев, В. Ф. Пасько, В. М. Матвієнко, Л. М. Тиква, С. П. Запотоцький, Ю. С. Браїчевський.

Геоморфологічну частину практики проводили: Е. Т. Палієнко, О. О. Комлев, Р. О. Маленков, М. В. Арістов, Л. А. Лісова, С. Б. Ковальонк, Є. М. Цвєлих, О. В. Ковтонюк, О. С. Будько, Л. Ф. Дубіс, Т. М. Лаврук, С. Ю. Бортник.

Ландшафтознавчі дослідження очолювали: Ю. В. Щур, О. Ю. Дмитрук, С. П. Романчук, О. О. Галаган, В. М. Щербина, О. П. Гавриленко, О. О. Година, О. В. Савицька, Н. П. Корогода, Н. Г. Осадча, О. Ю. Манчак, К. О. Резнікова, М. С. Даневич, Д. В. Свідзінська, І. О. Діброва.

Мікрокліматична практика проводилась з 1994 по 2009 рр. під керівництвом: П. І. Кобзистого, О. А. Скринника, І. М. Щербань, Д. П. Склярєнка, І. В. Купрікова, М. Б. Гладирєвської, В. В. Шпири.

Економіко-географічну складову практики забезпечували: О. О. Любіцева, Н. М. Матвієнко, В. І. Стафійчук, А. Л. Мельничук, Т. П. Ткаченко, А. О. Подольський, Л. О. Коковський, Ю. І. Сологуб, Л. М. Тиква, В. Л. Глибовець, О. М. Трусій.

Спеціалізовану туристичну частину практики проводять С. Ю. Сировець та Ю. С. Браїчевський.

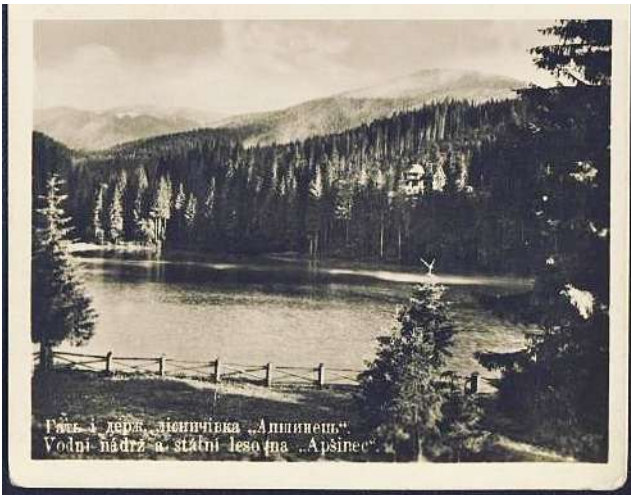
Новий напрямок з рекреаційної географії протягом трьох останніх років впроваджують С. І. Уліганець, С. В. Гайдай, О. Ю. Гринюк.

У 2013 році було проведено топо-геодезичну практику за участі В. В. Білоуса, С. П. Боднара, С. М. Бельовкіна, О. Ю. Яценко, М. А. Молочка.

Зимову гідрометеорологічну практику студенти проходили під керівництвом Г. Д. Проценка, О. Г. Ободовського, В. В. Гребеня, С. М. Курила, О. Г. Шевченко, О. І. Лук'янець. Геоморфологічну частину в цій практиці забезпечувала Н. М. Погорільчук.

Регулярність практик сприяла не лише розробці навчальних маршрутів та програм, але і проведенню систематичних наукових досліджень.

Гідрологічні та метеорологічні дослідження проводяться переважно у зимовий період. Складна ситуація з повенями у басейні Чорної Тиси актуалізувала вивчення цього питання. Тому, під керівництвом проф. О. Г. Ободовського, за участі проф. В. В. Гребеня та доц. Г. Д. Проценка

Рис. 3. Фрагмент поштової листівки з зображенням водосховища та лісничівки (Postcards. Carpathian Ukraine ...).

Рис. 4. Плесо Апшинецького водосховища та дамба (передній план) будівля бази (задній план) (Istorychni fotohrafiyi Yasini ...).

було організовано у верхів'ях басейну Чорної Тиси регулярні снігомірні та мікрокліматичні дослідження з метою прогнозування несприятливих гідрометеорологічних явищ (рис. 6). За результатами цих робіт було опубліковану низку статей у фаховому журналі «Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія». У 2005 році вийшов навчальний посібник «Гідрометеорологічні умови басейну Чорної Тиси та їх вивчення» за редакцією проф. О. Г. Ободовського, який став однією з найпопулярніших праць серед дослідників даного регіону (Obodovskyi, 2005). У 2017 році друком вийшла колективна монографія «Гідроморфологічна оцінка руслових процесів річок верхньої частини басейну Тиси (в межах України)», у якій використано матеріали, отримані під час стаціонарних досліджень в басейні Чорної Тиси (Obodovskyi et al., 2017).

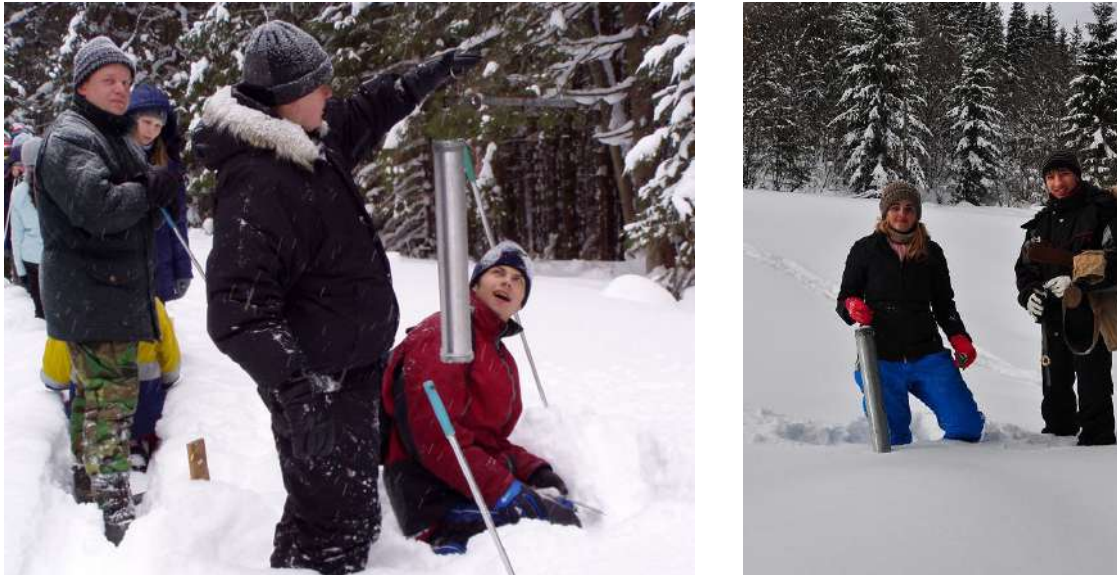
Вивчення ландшафтної та геоморфологічної будови території розпочалося наприкінці минулого сторіччя польовими дослідженнями проф. Л. Л. Малишевої, доцентів С. П. Романчука, Е. Т. Палієнка, О. О. Комлева.

Наразі систематичні дослідження проводяться на ключових ділянках, об'єднаних у мережу радіальних маршрутів, під час проходження яких студенти мають можливість застосувати прикладні геодезичні та картографічні методи інструментального, напівінструментального та окомірного топографічного знімання, польового ландшафтного знімання, ландшафтного картографування. Основними об'єктами тут виступають природні та антропогенно-змінені гірсько-долинні ландшафтні комплекси, зокрема: акумулятивні форми рельєфу у руслах, зсувонебезпечні схили, ареали з антропогенно-

Рис. 5. Колектив першої польової професійно-орієнтованої практики географів КНУ імені Тараса Шевченка (1994 р.). Фото: Ковтонюк О.

Викладацький склад: Палієнка Е. Т., Гуцал В. О., Романчук С. П. (стоять ліворуч), Любіцева О. О., Малишева Л. Л. (сидять ліворуч у першому ряду).

Рис. 6. Снігомірна зйомка під час зимової гідрометеорологічної практики у Карпатах. Фото: Department of Hydrology and Hydroecology, Kyiv University; Department of Meteorology and Climatology of Taras Shevchenko National University .

зумовленою активізацією ерозійних процесів тощо.

У якості прикладів можна навести такі найбільш популярні маршрути:

– долиною струмка *Великий Ведмежий* до його витоків, під час якого студенти знайомляться з фізико-географічними умовами території. На визначених стаціонарних точках проводиться: вивчення рельєфоутворюючих порід та особливостей їх залягання; дослідження курумників (рис. 7); аналіз причин сніговальних процесів у басейні Великого Ведмежного та фітоіндикаційні ознаки результатів сніголавинних процесів. Прикладом ключової ділянки є лавинний природно-територіальний комплекс у верхів'ї

струмка Вел. Ведмежий. Починаючи з 2004 року на місці сніговалу проводиться систематичне вивчення процесів самовідновлення рослинного покриву та динаміки ерозійних процесів.

– долиною *р.Чорна Тиса* вгору за течією – «Австрійською дорогою» до витoku *р.Чорна Тиса*. В даному маршруті основна увага приділяється процесам формування заплавних ландшафтів, дослідження особливостей формування антропогенних ландшафтів у долинах гірських річок, негативні наслідки проходження паводків. На ключових ділянках вивчаються рельєфоутворюючі відклади (рис. 8), орографія території, аналізуються ярусність рельєфу і будова вершинних поверхонь межиріч. На прикладі панорами, яка відкривається

Рис. 7. Обстеження О. О. Галаганом курумника у долині стр. Великий Ведмежий в 2016 році. Фото: Ковтонюк О.

Рис. 8. Зачистку відслонення в долині р. Чорна Тиса проводять О. Ковтонюк та О. Бончковський (2015 р.). Фото: Корогода Н.

з району витоків р. Чорна Тиса, студентам пропонується описати вершинні поверхні хребтів, що утворюють три яруси рельєфу, їх морфологічні та морфометричні характеристики.

– *полонина Татул – хр. Котел – Ворожеські озера*. Цей маршрут присвячений дослідженню привершинних ландшафтних комплексів, що сформувалися внаслідок діяльності льодовиків. На прикладі панорами, що відкривається з полонини Татул та хребта Котел (рис. 9), студентам демонструються трогова долина успадкована сучасною долиною р. Косівської (Кісви), Герешаський, Ворожеські та Апшинецькі карі, як форми реліктової льодовикової морфоскульптури. Безпосередньо наднікарів студентам пропонується провести морфологічні і морфометричні дослідження елементів давньольодовикової

морфоскульптури – стінок карів, рігелів, карових озер. Одночасно проводиться геоморфологічна оцінка схилів з точки зору їх лавиноактивності, визначаються потенційні лавинозбори, лавинні лотки тощо.

– *хр. Кичера – полонина Ріпта – г. Татарука – оз. Апшинець – г. Герешаска (Доляска) – Ворожеські озера – полонина Прелука*. Оглядовий комплексний маршрут, під час якого проводяться дослідження зміни ландшафтних комплексів з висотою, сучасних флювіальних та схилових процесів, ярусності рельєфу і будови вершинних поверхонь межиріч, на прикладі вершинної поверхні хребта Свидовець, давньольодовикової морфоскульптури. Також студенти можуть вивчати специфічні процеси заболочування у привершинних ділянках масиву.

Рис. 9. Панорама Ворожеських карів з хр. Свидовець. Фото: Ковтонюк О.

Результатом багаторічних досліджень геоморфологічних та геоботанічних умов розвитку сніголавинних процесів на схилах хребтів Свидовця та Братківського, що оточують верхів'я Чорної Тиси стали висновки щодо лавинної небезпеки території дослідження (Halahan et al., 2017a, 2018a). У 2015 році матеріали досліджень та їх аналіз було узагальнено у навчально-методичному посібнику «Рахівський район: природа, населення, господарство» (Rakhivs'kyu rayon...).

Цікаві результати, зокрема про визначальну роль рельєфу для формування оборонних споруд, були отримані при вивченні белігеративних ландшафтних комплексів хребта Братківський (Halahan et al., 2017 b).

Наразі накопиченні знання про унікальні природні та природно-антропогенні об'єкти території практики є основою для формування маршрутів нового туристичного напрямку – природопізнавального (Bortnyk et al., 2018a; Halahan et al., 2017a, 2018b).

На сьогодні можна говорити, що регулярно проведення навчальних польових практик за стаціонарною мережею маршрутів дає величезний фактичний матеріал для аналізу та розуміння функціонування природних систем.

Оскільки територія басейну Чорної Тиси характеризується підвищеною вразливістю до сучасних небезпечних природних процесів (Landscape Indication, 2019) та антропогенних впливів, це ставить під загрозу деградації і зникнення її реліктових ландшафтів. Тому в рамках дисципліни «Управління екопроектами та природоохоронне співробітництво в галузі географії» викладачами та студентами кафедри землезнавства та геоморфології було розроблено проект надання цій території диференційованого заповідного режиму із плануванням господарської діяльності та здійсненням постійного моніторингу за станом ландшафтних комплексів (Bortnyk et al., 2018b). До Міністерства охорони природи надіслано пропозиції щодо розширення межі Свидовецького масиву Карпатського біосферного заповідника на територію верхньої частини басейну р. Чорна Тиса задля збереження цілого ряду унікальних природних ландшафтів. Отримання природоохоронного статусу не лише підвищить цінність цього потенційного об'єкту природної спадщини, але й дозволить запровадити напівстаціонарні наукові дослідження на теренах проходження практики у межах навчальної бази КНУ імені Тараса Шевченка з метою подальшого вивчення та моніторингу природних процесів і антропогенних впливів, що є однією з основних функцій біосферних заповідників. Високий рекреаційний потенціал території може бути реалізований через формування мережі екостежок, туристичних маршрутів та популяризації найцікавіших природних об'єктів

з відповідним забезпеченням туристичною інфраструктурою (Bortnyk et al., 2018a, Halahan et al., 2017a, 2018b).

Важливо і те, що щорічно в польових наукових дослідженнях бере участь велика кількість студентів. Це дозволяє їм не тільки розширити свій природничий науковий світогляд, але й здобути нові фахові компетентності, зібрати матеріали власних спостережень для курсових робіт, ініціювати і втілити нові екопроекти, що сприяє розвитку багатьох напрямків наук про Землю і розширює можливості практичного застосування проведених досліджень для стійкого розвитку Карпатського регіону.

ORCID ID

Oleksandr Halahan <https://orcid.org/0000-0003-1449-3638>

Olga Kovtoniuk <https://orcid.org/0000-0003-2539-984X>

Nataliia Korohoda <https://orcid.org/0000-0003-1518-2997>

Tetiana Lavruk <https://orcid.org/0000-0001-9031-9071>

Список посилань

- Bortnyk, S.Yu., Kravchuk, I.V., Kovtoniuk, O.V., Lavruk, T.M. (2018a). Orhanizatsiya pryrodopiznavalnykh turystychnykh marshrutiv na terytorii tsentralnoi chastyny hirs'koho masyvu Svydovets (Ukrainski Karpaty). *Fizychna heohrafiya ta heomorfolohiya*, 3(91), 55–65. [Бортник, С. Ю., Ковтонюк, О. В., Кравчук, І. В., Лаврук, Т. М. (2018а). Організація природопізнавальних туристичних маршрутів на території центральної частини гірського масиву Свидовець (Українські Карпати). *Фізична географія та геоморфологія*, 3(91), 55-65.]. <https://doi.org/10.17721/phgg.2018.3.08>
- Bortnyk, S., Kovtoniuk, O., Kravchuk, I., Lavruk, T., Ostriukova, V., Tymuliak, L. (2018b). Baseyn richky Chorna Tysa – perspektyvna terytoriya dlya rozshyrennya mezh Karpatskoho biosferneho zapovidnyka. *Fizychna heohrafiya ta heomorfolohiya*, 2(90), 97-111. [Бортник, С., Ковтонюк, О., Кравчук, І., Лаврук, Т., Острікова, В., Тимуляк, Л. (2018b). Басейн річки Чорна Тиса – перспективна територія для розширення меж Карпатського біосферного заповідника. *Фізична географія та геоморфологія*, 2(90), 97-111.]. <https://doi.org/10.17721/phgg.2018.2.12>
- Halahan, O., Kovtonyuk, O., Korogoda, N., Tsvelykh E. (2017a). Landshaftni osoblyvosti rozvytku sniholavynnykh protsesiv u verkhniy techiyi baseynu r. Chorna Tysa. *Regional aspects of floristic and faunal studies*, 195-198. [Галаган, О., Ковтонюк, О., Корогода, Н., Цвелих, Є. (2017а). Ландшафтні особливості розвитку сніголавинних процесів у верхній течії басейну р. Чорна Тиса. *Регіональні аспекти флористичних та фауністичних досліджень*, 195-198.].
- Halahan, O., Kovtonyuk, O., Korogoda, N., Tsvelykh E. (2017b). Pryrodnycho-geografichna skladova turystychnykh marshrutiv (na prykladi marshrutu dolynuju Chornoji Tysy). *Visn. Kyiv. Natsion. Univ. im. Tarasa Shevchenka. Ser. Geografiia*, 66-67, 77-80. [Галаган, О., Ковтонюк, О., Корогода, Н., Цвелих, Є. (2017b). Природничо-географічна складова туристичних

маршрутів (на прикладі маршруту долиною Чорної Тиси). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Географія*, 66-67, 77-80.].

- Halahan, O., Kovtonyuk, O., Korogoda, N., 2018, a. Vplyv rel'yefu ta klimatu na formuvannya landshaftnykh kompleksiv verkhiviv Chornoyi Tisy. *Relief and climate*, 11-12. [Галаган, О., Ковтонюк, О., Корогода, Н. (2018а). Вплив рельєфу та клімату на формування ландшафтних комплексів верхів'їв Чорної Тиси. *Матеріали II Міжнародної конференції «Рельєф і клімат»*. Чернівці: Чернівецький національний університет, С. 11-12.].
- Halahan, O.O., Kovtoniuk, O.V., Korogoda, N.P., 2018, b. Geomorfologichni peredumovi formuvannia beligeratyvnykh landshaftiv (na prykladi hrebta Bratkovskiy (Pryvododilni Horhany). *Science and Education: a new Dimension. Natural and Technical Sciences*, VI (20), 13-18. <https://doi.org/10.31174/SEND-NT2018-172VI20-03>
- Lavruk, T., Bortnyk, S., Kovtoniuk, O., Kravchuk, I., Tymuliak, L. (2019). Landscape Indication of dangerous slope processes in the Chorna Tysa basin. *First EAGE Workshop on Assessment of Landslide and Debris Flows Hazards in the Carpathians*, Jun 2019, Volume 2019, P. 1-4. <https://doi.org/10.3997/2214-4609.201902168>
- Obodovskyi, O. H. (Ed.) (2005). *Hidrometeorologichni umovy baseynu Chornoyi Tisy ta yikh vuvchennya*. Kyiv: Obrii. [Гідрометеорологічні умови басейну Чорної Тиси та їх вивчення / під ред. О.Г.Ободовського. К., ВГЛ “Обрії”, 2005. – 172 с.]
- Obodovskyyi, O., Khilchevskiy, V., Obodovskiy, Yu. (2017). *Hidromorfoekologichna otsinka ruslovykh protsesiv verkhnoyi chastyny baseynu Tisy (v mezhakh Ukrayiny)*. Kyiv: Print-Service. [Ободовський О., Хільчевський В., Ободовський Ю. (2017). Гідроморфоекологічна оцінка руслових процесів верхньої частини басейну Тиси (в межах України). К.: Прінт-Сервіс, 198с.].
- Oliinyk, Ya. B. (Ed.) (2015). *Rakhivs'kyu rayon: pryroda, naseleennya, hospodarstvo: navch.-metod. posib*. Kyiv: Kyiv University, 253 p. [Олійник, Я. Б. (ред.) (2015). Рахівський район: природа, населення, господарство: навч.-метод. посіб. із професійно орієнтованої практики. К.: ВПЦ “Київський університет”, 254 с.].
- Istorychni fotohrafii Yasini [Electronic resource]. - Retrieved from: <http://sadyba.yasinya.com/index.php?page=gallery&lang=ua>
- Kafedra meteorolohiyi ta klimatolohiyi KNU imeni Tarasa Shevchenka [Electronic resource]. - Retrieved from: <http://meteo.univ.kiev.ua>
- Postcards. Carpathian Ukraine [Electronic resource]. - Retrieved from: https://webshop.darabanth.com/item/Korosmezo_Apsinec_hegy_WS86061

Галаган, О. О., Ковтонюк, О. В., Корогода, Н. П., Лаврук, Т. М. (2019). **Польовій карпатській практиці 25 років (підсумки природничо-географічних досліджень)**. *Фізична географія та геоморфологія*, 4–6 (96–98), 71–77.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64/13, Київ, 01601, Україна

В статті розкрито історію та особливості проведення польових практик, які впродовж 25 років проходять на навчальній базі КНУ імені Тараса Шевченка «Ясиня», розташованій у долині р.Чорна Тиси - притоки р. Тиси (Українські Карпати). Наведено основні маршрути практики, прокладені у верхів'ях басейну Чорної Тиси та на оточуючих гірських масивах. Охарактеризовано ландшафти та геоморфологічні об'єкти і процеси, доступні для вивчення та спостереження під час проходження цих маршрутів. Узагальнено результати природничо-географічних досліджень, проведених протягом даного відрізка часу та запропоновано перспективні напрямки розвитку цієї території.

Ключові слова: навчальна польова практика, географічний факультет, навчальна база КНУ «Ясиня», Українські Карпати, дослідження рельєфу та ландшафтів.